

УДК 347.41 (438)

Пеструєв Дмитро Миколайович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ЧУЖИХ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПОЛЬЩІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання уваги до забезпечення і захисту прав та інтересів людини, розвитку громадянського суспільства суттєво змінюється роль правових інститутів, що мають стимулювати громадську активність, одночасно вберігаючи інтереси приватної особи від втручання сторонніх у цю сферу. Зокрема, цими обставинами зумовлюється зростання значення дослідження правового регулювання ведення чужих справ без доручення, котре є одним з найбільш типових випадків правової колізії, що виникає при правомірному втручанні у сферу чужих майнових інтересів. До цього варто додати, що в умовах сучасних інтеграційних процесів особливої актуальності вивчення досвіду інших країн у цій галузі, що дає можливість обрання оптимальних рішень для вдосконалення вітчизняного цивільного законодавства.

Метою статті є дослідження регулювання чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі з визначенням можливості обрання оптимальних рішень для вдосконалення вітчизняного цивільного законодавства.

Стан дослідження теми. Питання регулювання чужих справ без доручення у цивільному законодавстві Польщі вітчизняними правознавцями окремо не досліджувались. Питання визначення правової природи регулювання чужих справ без доручення у цивільному законодавстві спочатку СРСР, а потім України, проблем і перспектив їх правового регулювання, були предметом наукових розвідок таких вчених, як Стависский П.Р., Новицкий И.Б., Рейхель М.О., Ландкоф С.Н., Харитонов Є.О. та ін.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи зазначені обставини, передусім, згадаємо, що зобов'язання, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, були відомі ще класичному римському приватному праві, де вони згідно *summa divisio* належали до *obligatio qua-*

si contractus (зобов'язання нібито з договорів). Умовами виникнення такого зобов'язання було здійснення дій на користь іншої особи з власної ініціативи того, хто діяв (гестор), та неможливість для гестора отримати попередньо згоду на дії від хазяїна (домінуса). Ознаками цих зобов'язань було: ведення чужої справи; відсутність доручення на ведення чужих справ; доцільність дій, тобто їх спрямованість на захист прав господаря; намір гестора здійснювати діяльність в чужому інтересі за рахунок хазяїна. Сторони зазначених зобов'язань мали наступні права і обов'язки: гестор мусив вести чужі справи старанно і ретельно, як свої власні; якщо його дії не були схвалені хазяїном, мав повернути майно у первісний стан; по завершенні ведення чужих справ гестор повинен був звітувати перед домінусом, а також передати останньому усе отримане при веденні справ. Натомість, гестор мав право на відшкодування витрат, здійснених при веденні чужих справ. У свою чергу, домінус, який схвалив діяльність гестора повинен був прийняти звіт останнього, а також відшкодувати йому витрати, зроблені у процесі ведення справ. Разом із тим, він міг вимагати від гестора надання йому звіту про ведення справ, а також вимагати передачі йому усього отриманого гестором у процесі ведення чужих справ [1, с. 369-401].

Разом із тим, слід взяти до уваги і те, що розвиток засад правового регулювання ведення чужих справ без доручення у європейських країнах у більш пізні часи відбувався на підґрунті положень римського приватного права, однак з корективами, зумовленими особливостями національних правових систем. Із врахуванням цих обставин є корисним розгляд особливостей відповідного інституту цивільного законодавства Польщі, право якої має чимало спільного з правом України.

При дослідженні особливостей інституту ведення чужих справ без доручення у його польській

інтерпретації в якості емпіричної бази оберемо Цивільний кодекс Польщі, що містить спеціальну главу XXII «Ведення чужих справ без доручення» (ст. 752-757), яка знаходиться між главами «Доручення» і «Договір посередництва».

Насамперед, варто звернути увагу на те, що вже сама структура Цивільного кодексу відображає концептуальний підхід до визначення сутності цивільних відносин, які є предметом правового регулювання. Зокрема, розміщення у Цивільному кодексі Польщі норм, які регулюють ведення чужих справ без доручення, поміж положень про договірні зобов'язання відразу після глави «Доручення» і перед главою «Договір посередництва» свідчить про те, що польські законодавці розглядають ведення справ без доручення як підставу виникнення нібито договірних зобов'язань. Такий висновок підтверджується й тим, що згідно ст. 756 Цивільного кодексу Польщі схвалення (підтвердження) особою, справи якої велись, надає веденню чужих справ характеру договору доручення. Аналогічний підхід відображає і Німецький цивільний кодекс, згідно § 677-687 якого, коли хтось без повноважень веде справи іншої особи, то він має діяти належним чином в інтересах хазяїна, з урахуванням його можливої волі, а натомість, може отримати право на відшкодування розумних і доцільних витрат. Для порівняння зазначимо, що у Цивільному кодексі України норми, що регулюють діяльність в інтересах іншої особи без відповідного повноваження, вміщено поміж норм, присвячених недоговірним зобов'язанням, і таким чином винесено за межі договірного права. До цього питання ми ще повернемося пізніше, а поки що розглянемо основні положення глави XXII Цивільного кодексу Польщі.

Слід звернути увагу на те, що визначення зобов'язань, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, у Цивільному кодексі Польщі відсутнє. Натомість, його стаття 752 містить загальне правило, гідно якому той, хто веде чужу справу без доручення, повинен діяти на користь особи, справу якої він веде, і відповідно до його вірогідної волі, виявляючи при цьому при веденні справ належну турботу (дбайливість) про них.

Ґрунтуючись на положеннях наведеної статті, можна зробити висновок, що ведення чужих справ без доручення є підставою виникнення зобов'язань між особою, яка веде чужу справу без доручення та особою, справу якої веде діюча особа. При цьому пріоритет надається інтересам особи, справу якої веде особа, що діє без доручення «хазяїна справи». Це впливає, на нашу думку, з того, що у наведеній статті Цивільного кодексу Польщі вимоги висуваються саме до того, хто веде

чужу справу без доручення: він повинен діяти на користь особи, справу якої веде, не маючи на те доручення; він повинен вести чужу справу відповідно до вірогідної волі особи, чії справи веде; він повинен виявляти при веденні чужої справи належну турботу про цю справу. При цьому про якісь права того, хто веде чужу справу без доручення, тут, навіть, не згадується.

Так само про вимоги до того, хто веде чужу справу без доручення, та його обов'язки, що виникають у зв'язку із таким веденням справ, йдеться у наступних нормах. Так, § 1 статті 753 Цивільного кодексу встановлює обов'язок того, хто веде чужу справу без доручення, по можливості повідомити про це особі, чию справу він веде. Хоча тут йдеться, що виконати цей обов'язок слід «по можливості», однак, очевидно, що доводити відсутність згаданої можливості доведеться йому, оскільки він фактично виступає у ролі боржника, який не виконав покладений на нього обов'язок.

Разом із тим, незалежно від того, чи була можливість повідомити особу, чия справа ведеться, про ведення її справи без доручення, той, хто веде чужу справу без доручення, повинен відповідно до обставин або очікувати розпоряджень особи, чию справу він веде, або вести справу до тих пір, доки ця особа не зможе сама зайнятися своєю справою, стосовно якої вчиняються дії без доручення.

Крім того, згідно з § 2 статті 753 Цивільного кодексу в кожному разі той, хто веде чужу справу без доручення, повинен надати звіт у своїх діях, а також передати усе отримане при веденні для особи, чию справу він вів, цій особі.

І тільки у випадку належного виконання перелічених вище обов'язків, у відповідності з наступними положеннями згаданої норми, той, хто веде чужу справу без доручення, може вимагати відшкодування обґрунтованих витрат і розходів, сплати узаконених процентів з цих сум, а також вимагати, щоб особа, чию справу він вів, звільнила його від зобов'язань, прийнятих ним на себе у зв'язку з веденням чужої справи.

Звідси випливає, що при недотриманні тим, хто веде (вів) чужу справу без доручення, наведених вище вимог та правил, він не має права на відшкодування зроблених витрат, а крім того, залишається боржником перед третьою особою по зобов'язанням, прийнятим ним на себе у зв'язку з веденням чужої справи.

Ще більш несприятливі наслідки настають для того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, всупереч відомій йому волі особи, чию справу він веде (вів). Зокрема, відповідно до положень ст. 754 Цивільного кодексу він не може вимагати ком-

пенсації грошових витрат, а також відповідає за завдану шкоду.

Втім, з цього правила встановлені принципово важливі винятки. Як передбачається далі у тій самій статті Цивільного кодексу, зазначені несприятливі наслідки для того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, не настають у випадках, коли воля особи, чию справу він веде (вів), суперечить закону або засадам соціального співжиття.

Зупинимось на цьому положенні Цивільного кодексу Польщі детальніше. Як на нашу думку, важливість цієї норми полягає у тому, що вона відображає прагнення законодавців вирішити колізію, яка виникає між необхідністю максимально повно захистити інтереси приватної особи, забезпечити її права, у тому числі від втручання сторонніх в її майнову сферу, і разом із тим, захистити інтереси тих осіб, які, керуючись найкращими міркуваннями, діють в чужих інтересах, ведуть зі своєї ініціативи чужу справу, аби запобігти виникненню шкоди тій самій майновій сфері іншого члена суспільства.

Отже, з одного боку, маємо принцип невтручання в справу іншої приватної особи, чітко сформульований ще у римському приватному праві: «*Per liberam personam nihil nobis adquiri potest*» (Над вільною особою жоден з нас не має влади).

Однак, з іншого боку, не може бути проігнорована й та обставина, що суспільство є сукупністю індивідів, котрі у процесі соціального співжиття не можуть не вступати в контакти, не торкатися майнової сфери одне одного. Більш того, в умовах існування (або формування) громадянського суспільства суттєво зростають роль і значення не лише громадського самоврядування, але й активність його членів взагалі, провідним важелем співжиття стає бажання кожного бути корисним суспільству у цілому та окремим його громадянам. Природним виглядає таке бажання взаємодопомоги, а тому неприродним було б повністю перекидати на тих, хто сумлінно дбає про інтереси інших громадян, витрати, пов'язані з такою діяльністю, особливо, коли вона є об'єктивно виправданою і, навіть, необхідною.

Думається, саме такими міркуваннями та мотивами і зумовлені викладені вище положення ст. 754 Цивільного кодексу Польщі стосовно, фактично, примусового покладення обов'язку на особу, чій справі без спеціального на те доручення та відповідних повноважень вела інша особа, компенсації грошових витрат і відповідальності за шкоду, яка виникла у процесі такої діяльності.

Відлуння такого підходу, тобто прагнення враховувати певні інтереси того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, знайшло також відображення у положеннях ст. 755 Цивільного кодексу

Польщі, якими визначається доля поліпшення цією особою за свій рахунок стану (якості) майна, що належить «хазяїну справи».

Зокрема, названа норма встановлює, що у випадках, коли того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, зробив зміни у майні особи, чию справу він вів, без чітко вираженої необхідності або вигоди для цієї особи або зробить це всупереч відомій йому волі цієї особи, то зобов'язаний поновити попередній стан майна, а у разі неможливості зробити це – компенсувати завдану шкоду.

Однак він може вилучити зроблені ним затрати (забрати поліпшення, зроблені ним стосовно чужої речі), якщо це можна зробити, не пошкодивши цю річ (чуже майно).

Окреме місце посеред норм, які регулюють відносини, що виникають в результаті вчинення дій, спрямованих на відвернення загрози інтересам іншої особи.

Стаття 757 Цивільного кодексу Польщі, встановлює, що той, хто діяв для врятування блага іншої особи, маючи при цьому метою відвернути небезпеку, яка йому загрожувала, може вимагати від цієї особи (тобто, особи, котра є володільцем зазначеного блага) відшкодування обґрунтованих витрат, навіть, якщо його дії не дали очікуваного результату. При цьому сам він несе відповідальність перед володільцем блага лише за умови наявності свого умислу або грубої необережності.

Аналізуючи зміст та цільове призначення наведеної норми Цивільного кодексу Польщі, можна зробити висновок, що вона фактично визначає засади вже не інституту ведення чужих справ без доручення, взятого у його класичному варіанті, сформованого ще у римському приватному праві класичної доби, а суміжного з ним інституту, що містить норми, які визначають наслідки рятування блага іншої особи.

Якщо класичне ведення чужих справ без доручення відбувається у більш спокійній обстановці, не обов'язково пов'язане з ліквідацією вже існуючої реальної загрози тощо, то рятувальні дії вчиняються у інших умовах, коли небезпека вже існує реально і це змушує того, хто діє в чужих інтересах здійснювати більш вагомі витрати. При цьому саме внаслідок реальності існування небезпеки майновим інтересам іншої особи той, хто вчиняє рятувальні дії, не завжди може обрати найкращий варіант дій, і навіть, коли він такий варіант зуміє обрати, то й це не завжди гарантує успішний результат (той результат, який був очікуваний діючою особою).

Варто при цьому звернути увагу і на те, що у зобов'язаннях, які виникають внаслідок вчинення рятувальних дій, пільговими для діючої особи є, як

умови відшкодування їй зроблених нею обґрунтованих витрат (не вимагається, щоб його дії дали очікуваний результат), так і засади покладення на нього відповідальності за шкоду, завдану ним у зв'язку із вчиненням рятувальних дій тому, чиїм інтересам загрожувала небезпека. Зокрема, діюча особа несе відповідальність за завдану нею у процесі рятувальних дій володільцю блага шкоду лише за умови наявності свого умислу або грубої необережності. При цьому за легку необережність та за випадкове завдання шкоди, як випливає з формулювань ст. 757 Цивільного кодексу, діюча особа перед тим, кому завдана шкода, не відповідає.

Розглядаючи особливості змісту зобов'язань, які виникають у зв'язку із вчиненням рятувальних дій стосовно блага іншої особи, можна також припустити, що тут доцільно вести мову про існування у польському цивільному праві (законодавстві) не лише згаданих суміжних зобов'язань, а також більш широкої категорії – зобов'язань, які виникають внаслідок відвернення шкоди, що загрожує іншій особі. У такому випадку співвідношення зобов'язань, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, та зобов'язань, які виникають у зв'язку із вчиненням рятувальних дій стосовно блага іншої особи, слід розглядати як різновиди, так званих «превенційних» зобов'язань, про фактичне існування і про необхідність яких вже неодноразово йшлося у вітчизняній цивілістичній літературі [3, с. 5-9; 4, с. 3-7].

У зв'язку з останньою тезою варто охарактеризувати згадану концепцію дещо детальніше. При цьому варто взяти до уваги, що в радянському цивільному праві, де ця концепція, на нашу думку, свого часу отримала найбільш повне обґрунтування [5, с. 99-113; 6, с. 62; 7, с. 16; 8, с. 104-111], ставлення до самого інституту ведення справ без доручення було у цілому швидше негативним. Так, Цивільний кодекс УРСР, як і цивільні кодекси більшості радянських республік, інституту, що є предметом нашого дослідження, не містив. Разом із тим, у Азербайджанській РСР, Казахській РСР, Латвійській РСР, Молдавській РСР, Таджикиській РСР, Узбецькій РСР передбачалися зобов'язання, що виникають з ведення справ іншої особи без її доручення. Хоча висловлювалися пропозиції про

запровадження відповідного інституту і в інших союзних республіках колишнього СРСР [9], однак вони були залишені тогочасними радянськими законодавцями поза увагою.

Лише після розпаду СРСР, формуванням національних концепцій цивільного законодавства та прийняттям Цивільного кодексу України сфера правового регулювання процесу та наслідків діяльності в чужому інтересі в Україні була істотно розширена. Так, чинний Цивільний кодекс передбачає виникнення кількох видів зобов'язань такого типу: 1) зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України); 2) зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України). У свою чергу, глава 80 ЦК охоплює дві підстави виникнення зобов'язань внаслідок вчинення рятувальних дій, завдяки чому розрізняють: 1) зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК); 2) зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи (ст. 1162 ЦК). Розрізняють їх за об'єктом, якому загрозувала небезпека, та суб'єктами, на яких покладається обов'язок відшкодування шкоди [10, с. 461-480].

Висновки. Таким чином, в українському цивільному праві чітко помітна тенденція до розширення кількості видів зобов'язань, що регулюють процес та наслідки добровільної діяльності в чужому інтересі. Що стосується ведення чужих справ без доручення, то воно є лише однією з підстав виникнення «превенційних» зобов'язань.

Зараз поки що немає достатніх підстав стверджувати, що у процесі трансформації цивільного законодавства Польщі буде використана змінене розуміння сутності ведення чужих справ без доручення і застосована концепція «превенційних» зобов'язань. Але ця тема потребує спеціальних досліджень у рамках порівняльного аналізу концепцій цивільного права у Польщі та Україні, у тому числі, у галузі правового регулювання відносин, які виникають при здійсненні діяльності в інтересах іншої особи без доручення і спеціальних повноважень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дигести Юстиніана : [Пер. с лат.] / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – Т. I. – С. 369-401.
2. Kodeks cywilny z krótkim komentarzem / Redaktor odpowiedzialny mgr Jozef Leonarski. Wydano staraniem osrodka doradztwa i szkolenia tur/ – Jaktorow: 2000. – 316 s.
3. Харитонов Є.О. Зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення шкоди, за цивільним законодавством України // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. між нар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2011 р.) / Національн. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 5-9
4. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Відвернення шкоди та її відшкодування: концепції ЦК України та DCFR // Проблеми відшкодування шкоди в контексті імплементації Угоди про асоціацію Україна-ЄС: Матеріали круглого столу (м. Одеса, 6 грудня 2016 року). – Одеса : Фенікс, 2016. – С. 3-7.

5. Ландкоф С.Н. Новая категория обязательств в советском гражданском праве / С.Н. Ландкоф // Наукові записки Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. – Т. VII. – Вип. VII, 1948. – Юридичний збірник. – № 3. – С. 99-113.
6. Рейхель М.О. О взаимопомощи и добросовестности в гражданском праве / М.О. Рейхель // Советское государство и право. – 1948. – № 10. – С. 62.
7. Новицкий И.Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве / И.Б. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1951. – С. 80; Стависский П. Обязательства из предотвращения вреда / П. Стависский // Соц. законность. – 1952. – № 2. – С. 16.
8. Стависский П.Р. Обязательства из ведения дел без поручения и некоторые смежные обязательства в советском гражданском праве / П.Р. Стависский, Е.О. Харитонов // Проблемы социалистической законности. – Вып. 4. – Харьков, 1979. – С. 104-111.
9. Харитонов Е.О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения, в советском гражданском праве : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е.О. Харитонов. – Х., 1980. – 26 с.
10. Харитонов Є.О. Система зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, за Цивільним кодексом України // Актуальні проблеми приватного права України: Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової / Відп.ред. Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. – К.: ПрАТ «Юридична практика», 2014. – С. 461-480.

Пеструєв Дмитро Миколайович

РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ЧУЖИХ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПОЛЬЩІ

У статті розглядаються засади правового регулювання ведення чужих справ без доручення у польському цивільному законодавстві. Із врахуванням давньоримського генезису інституту negotiorum gestio акцентується увага на особливостях сучасної концепції Цивільного кодексу Польщі у цій галузі. Аналізуються чинники правових рішень з окремих питань регулювання ведення чужих справ без доручення. На основі аналізу положень польського та українського цивільних кодексів розглядаються перспективи формування загальної концепції діяльності в інтересах іншої особи без її доручення та спеціальних повноважень

Ключові слова: цивільне законодавство, цивільний кодекс, ведення чужих справ без доручення, превенційні зобов'язання, Польща, Україна, інтеграція.

Пеструєв Дмитрий Николаевич

РЕГУЛИРОВАНИЕ ВЕДЕНИЯ ЧУЖИХ ДЕЛ БЕЗ ПОРУЧЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ПОЛЬШИ

В статье рассматриваются принципы правового регулирования ведения чужих дел без поручения в польском гражданском законодательстве. С учетом древнеримского генезиса института negotiorum gestio акцентируется внимание на особенностях современной концепции Гражданского кодекса Польши в этой области. Анализируются факторы правовых решений по отдельным вопросам регулирования ведения чужих дел без поручения. На основе анализа положений польского и украинского гражданских кодексов рассматриваются перспективы формирования общей концепции деятельности в интересах другого лица без его поручения и специальных полномочий

Ключевые слова: гражданское законодательство, гражданский кодекс, ведения чужих дел без поручения, превенційни обязательства, Польша, Украина, интеграция.

Pestruiev Dmytro Mykolaevych

REGULATION OF THE AGENCY OF NECESSITY IN THE CIVIL LEGISLATION OF POLAND

The article discusses the legal framework of the agency of necessity (conduct of other people’s affairs without authority) in the Polish civil law. Considering the genesis of the Roman negotiorumgestio, attention is focused on the characteristics of the modern concept of the Civil Code of Poland in this area. The factors of legal decisions on certain issues of regulation of the agency of necessity is analyzed. Based on the analysis of the provisions of the Polish and Ukrainian Civil Codes, the prospects of forming a common concept of activities in the interests of another person without her instructions and special authority are discussed.

Keywords: civil legislation, the civil code, conduct of other people’s affairs without authority (agency of necessity), Poland, Ukraine, integration.